

Вольга ҚАЗЛОВА

У АГНІ ВЯЛІКАЙ АЙЧЫННАЙ

22 чэрвеня 1941 года полымя Другой сусветнай вайны ахапіла заходнія граніцы нашай дзяржавы. Гэта страшная падзея застала Янку Купалу ў Каўнасе, дзе ён знаходзіўся па запрашэнні літоўскіх сяброў-пісьменнікаў. Праз агонь вайны ляжаў яго шлях у Беларусь. Мінск сустрэў паэта жахамі бамбёжкі, артылерыйскіх абстрэлаў, пажарышчамі. Усё, што выпала на долю нашых народаў у Вялікую Айчынную вайну, зведаў і Янка Купала: гэта і горыч росстаней з зямлёй, дзе нарадзіўся, смерць блізкіх і родных, трагедыя варожых бамбёжак, пажары і знішчэнні. Але «як ні цяжка бывае на душы, а творчая думка і пачуццё мацнейшыя за боль сэрца!...» — піша ў сваім артыкуле пра Янку Купалу Ганна Караваева.

Журналіст Барыс Емяльянаў успамінае, што, як толькі Купала пасля страшнай дарогі пад бамбёжкай і абстрэлам апынуўся ў Маскве, ён пазваніў і папрасіў тэрміновай сустрэчы, а ў час гутаркі паведаміў: «Народ узнімаць трэба. Ён сам узнімаецца, але ў гэты гарачы час усе людзі, якім народ верыў, павінны быць разам з ім. Купала зараз маўчаць не можа... Да цябе просьба: пісаць мне зараз і цяжка і няма дзе. Я буду гаварыць, а ты запішы. Так проста і будзем звяртацца да народа: «Стане Беларусь магілай для немцаў. Захацеў, пракляты, нашай зямлі, прымусім грызці зямлю, няхай удавіцца нашай зямлёй і накрыецца ёю...»

Так распачаў сваю новую творчую старонку Янка Купала. Яго творы аб вайне з'явіліся ў перыядычным друку ў першыя ж дні, калі Савецкая Армія вяла цяжкія абарончыя баі, калі вораг спусташаў акупіраваныя гарады і вёскі і крывавамі лапамі цягнуўся да Масквы. Творы Купалы змяшчаліся на старонках газет «Правда», «Известия», «Красная звезда», «Красный флот», «Савецкая Беларусь», «За свабодную Беларусь», «Партызанская дубінка», «Раздавім фашысцкую гадзіну», а таксама ў зборніках «Беларускім партызанам», выходзілі асобным выданнем у брашуры «Народ-мсцівец».

Янка Купала напружана працаваў і як паэт і як публіцыст. У вершах «Беларускім партызанам», «Грабежнік», «Паўстаў народ», «Зноў будзем шчасце мець і волю», у артыкулах «Узнялася Беларусь», «Германскі фашызм — злейшы вораг беларускага народа», «Народная вайна», «Прывітанне беларускаму слову», «Беларускі народ не пойдзе ў рабства», «Вышэй сцяг барацьбы за свабоду і незалежнасць» ён ставіў мэтай хутчэйшую мабілізацыю і загартоўку ўсіх нашых сіл для барацьбы з фашысцкімі ордамі. Кіруючыся гэтым, Купала звяртаўся ў першую чаргу да выкрыцця аблічча нямецкага фашызму, яго ідэалогіі, стратэгіі і тактыкі.

Так, у вершах «Беларускім партызанам», «Грабежнік», «Зноў будзем шчасце мець і волю» прамом Янкi Купалы быў намаляваны тыповы псіхалагічны партрэт фашызму з рысамі «вырадка-драпежніка», якога свет не бачыў, — «прысяжнага вешацеля», драпежнага звера, страшылішча, якое «пасцель сабе і трон свой жудасны хаўтурны з касцей і чэрапаў пастроіў чалавечых».

Для раскрыцця антычалавечай сутнасці фашызму паэт скарыстоўвае народныя ідыёмы, характарыстыкі і азначэнні: «звер звяроў», «сыты быў людскім ён жырам»; эпітэты-прастарэччы, блізкія да вульгарызмаў: «Гітлер-ліхадзей», «людаед», «кат», «фюрэр прускі, трупаед, грабежнік», а фашысты — «людарэзы», «род сабачы», «зброд смярдзячы». Псіхалагічнай дакладнасці ў характарыстыцы фашызму Янка Купала дасягае праз паказ іх дзейнасці. Так, у артыкуле «Кліч да беларускага наро-

да» ён піша: «...фашысцкія зграі ўварваліся ў нашу зямлю і топчуща па ёй. Яны выцягваюць з нашага народа жылы, яны сеюць агонь і смерць, яны кідаюць у агонь нашых дзяцей і адбіраюць жыццё ў матак».

Пафасам напоўнены заклік Купалы да помсты: «За няволю, за кайданы // Рэжце гітлераў паганых, // Каб не ўскрэслі век яны», «Кроў — за кроў, а смерць — за смерць», «Вока — за вока, зуб — за зуб!...» Апафеозам творчасці Купалы ваеннага часу гучыць гуманістычная ідэя аб міры і шчасці людзей на зямлі: «Клічу вас я на пабеду, // Хай вам шчасцем свеціць дні... // Ваша чыстая дарога // Да свабоды давядзе». У купалаўскіх закліках адбіваюцца мужнасць і аптымізм і тыя гістарычныя задачы, якія павінен быў вырашыць народ у Вялікай Айчыннай вайне.

Купала папярэджваў, на што нацэліўся нямецкі фашызм: «Лютуе Гітлер ашалелы, // Яму ў Германіі зацесна, // Яму пад ногі дай свет цэлы, // Хай гіне ў муках свет балесных» («Зноў будзем шчасце мець і волю»). Народны пясняр даў красамоўную характарыстыку таго шляху, якім фашызм прайшоў па Еўропе. «Аграбіўшы, пусціў з жабрацкай торбай Польшчу, // Чэчаславакію, як ястраб, раскляваў на часці, // На Францыю грабеж свой зверскі растапоршчыў // І сонечную Грэцыю у цемру запрапасціў. // Нарвежскія крывёй нарвежскай зліў фіёрды, // Як ліпу, Бельгію й Галандыю абчысціў, // Ў ярмо запрог харватаў мірных, сербаў гордых, — // Ўсё для сваёй разбойніцкай грабежніцкай карысці» («Грабежнік»). Паэт-грамадзянін папярэджваў народы свету аб фашысцкай чуме, якая распаўзлася па Еўропе і пагражала іншым кантынентам.

Янка Купала праяўляў выключную апэратыўнасць у адлюстраванні гераічнага змагання беларускага народа на часова акупіраванай тэрыторыі. Так, 11 ліпеня 1941 года ў газеце «Известия» (№ 162) быў змешчаны яго артыкул «Узнялася Беларусь» аб магутным партызанскім руху, які разгарнуўся ў яго родным куце, усенароднай барацьбе з акупантамі. «Вартую сустрэчу падрыхтавала Беларусь фашысцкім варварам у кожным сваім сяле, у кожным сваім лесе... У занятых ворагам раёнах ствараюцца партызанскія атрады — конныя і пешыя. Вока — за вока, зуб — за зуб адкажам фашыстам, не дадзім ім ні адпачынку, ні тэрміну. Паляцяць у паветра масты, склады і абозы... Пакуль будзе жывы хоць адзін беларус, не будзе на беларускай зямлі спакою фашысцкім захопнікам, горкае іх будзе жыццё — з кожнага дрэва, з кожнага яра будзе сачыць за імі зоркае партызанскае вока».

18 ліпеня ў газеце «Правда» змешчаны артыкул Янкі Купалы «Германскі фашызм — злейшы вораг беларускага народа». «Лясы і пералескі Беларусі апранаюцца штыхамі, па непрыкметных сцяжынках прабіраюцца ў тыл ворага партызаны, спальваючы масты, пераразаючы праводы, падрываюць ніткі чыгунак».

У артыкуле «Партызанскі ўдар» Янка Купала дае разгорнуты матэрыял аб партызанскім руху на Беларусі. Ён прыводзіць прыклады гераічнай барацьбы савецкіх патрыётаў — сям'і Шаўцовых, якія ахвяравалі сваім жыццём за справу народную, партызанскай разведчыцы з Палесся Марыі, піянераў Яўгена Жыхінскага і Паўла Скрайко, сабраўшых для Савецкай Арміі каштоўныя звесткі ў тыле ворага. Письменнік расказвае пра камандзіра атрада «Чырвоны Кастрычнік» Фёдара Іларыёнавіча Паўлоўскага і камісара Ціхана Піменавіча Бумажкова, якія разам са сваімі баявымі сябрамі ўтварылі засаду і ў жорсткім баі падбілі бутэлькамі з гаручай сумессю 18 нямецкіх танкаў, спынілі рух нямецкіх войск на стратэгічным напрамку. За гэту аперацыю абодва былі ўдастоены высокага звання Герояў Савецкага Саюза.

У брашуры «Народ — мсцівец» (выдавецтва НК БССР, 1941) Купала піша аб дзейнасці партызан Валодзі Кіркаўца, Валянціны Герасімавай, Ганны Шубенкі. У жніўні 1941 года газета «Красная звезда» змясціла артыкул Янкі Купалы «Народная вайна», у якім пісьменнік расказаў аб прыкладах гераізму беларускага народа ў тыле ворага.

У артыкулах Янкі Купалы аб партызанскім руху на Беларусі вызначан усенародны характар вайны, паказаны масавы гераізм, трываласць тылу і маральная стойкасць партызан як рашучыя фактары, якія забяспечылі перамогу нашага народа над фашызмам.

Бацькоўскія парады, патрыятычныя звароты-заклікі былі блізкія і родныя кожнаму беларусу, яны актыўна ўплывалі на свядомасць, гартавалі мужнасць народа. «Ні каплі вады, ні крошкі хлеба! Калі вораг сарве яблык, што паспеў у нашым садзе, ён разарвецца ў яго руках гранатай...» Слова, воля паэта знаходзілі водгук у народзе, станавіліся канкрэтнымі справамі, аб чым сведчыць наступнае пісьмо: «Дарагі таварыш Купала! Лістоўку Вашу атрымалі. Будзьце ўпэўнены... <...>З катамі народа адна расплата — смерць. <...> Ёсць у нас у атрадзе хлопчык Міхась. <...> Узяў ён з сабою дзве старыя гранаты, абразца 1933 г. ... Ноччу прабраўся ў хутарскі сад і прывязаў адну гранату кальцом да чаранка самага прыгожага яблыка. <...> Нейкі немец з нашыўкамі доўга хадзіў па сцежках, адзін яблык сарве, надкусіць, кіне. Яблыкі яшчэ не спелыя былі. Урэшце выглядзеў чырвоны яблык, над якім Міхась папрацаваў. Падышоў, сарваў... Цяпер таго немца памінай як звалі... Вось і выйшла Ваша праўда: «Калі захочуць яны сарваць яблык у нашым садзе, яблык абернецца гранатай і разарвецца ў іх руках».

Камандзір Мінскага партызанскага злучэння першы сакратар падпольнага абласнога камітэта партыі Герой Савецкага Саюза Васіль Іванавіч Казлоў у сваіх успамінах расказваў аб тым, што вершы, публіцыстычныя творы Янкі Купалы, адрасаваныя насельніцтву часова акупіраваных тэрыторый, партызанам і падпольшчыкам, адыгралі выключную ролю ў яднанні партызанскіх сіл, у развіцці партызанскага руху, ва ўсведамленні самімі партызанамі іх укладу ў агульную барацьбу нашага народа з фашызмам. Янка Купала, адзначаў В. І. Казлоў, успрымаўся як народны ваяк, што стаяў на чале ўсіх народных мсціўцаў. Радкі яго твораў выкарыстоўваліся ў якасці дэвіза, пароля, былі пашпартам пры пераходзе з адной баявой зоны ў другую, былі патрэбны людзям, як хлеб, як вада.

Партызанскі рух на Беларусі Янка Купала разглядаў як састаўную частку агульнай барацьбы народаў Савецкага Саюза з германскім фашызмам, як сілу, падпарадкаваную дзейнасці Савецкай Арміі: «Доблесная Чырвоная Армія наvekі заваявала любоў беларускага народа. У нямецкім тыле агнём і мячом беларусы памагаюць Чырвонай Арміі», — пісаў Купала. У артыкуле «Зямля гарыць пад нагамі фашыстаў», змешчаным у газеце «За честь Родины», ён падкрэсліваў думку аб тым, што наша сіла ў адзінстве арміі і народа, у маналітнай дружбе паміж народамі рускім і беларускім.

Інтэрнацыянальная салідарнасць нашых народаў, адзначае паэт, правярана ў цяжкіх выпрабаваннях: «Ты ніколі не парываў сувязі з тваімі роднымі вялікімі братамі — рускім і ўкраінскім народамі, і гэта ў самыя цяжкія моманты тваёй гісторыі заўсёды давала табе сілу і ратавала цябе ад чужацкай навалы».

Пакуты, якія прынёс у наш край чужынец, ужо зведалі народы акупіраваных дзяржаў Еўропы, свет пільна сачыў за гераічнымі бітвамі нашай арміі з фашысцкімі ардамі. Паэт высока адзначваў уклад славянскіх народаў у набліжэнне перамогі над фашызмам. У артыкуле «Вышэй сцяг барацьбы за свабоду і незалежнасць» пісьменнік пісаў: «Вялікай радасцю напаўняецца наша беларускае сэрца, калі мы чуем, што і палякі, і чэхі, і сербы з кожным днём усё больш грозна падымаюцца на барацьбу з агульным нашым ворагам — гітлеразмам». У артыкуле «Узнялася Беларусь» пісьменнік з пачуццём інтэрнацыянальнай годнасці звяртаецца да сваіх родных братоў: «Агляніцеся па баках, беларусы! Шырыцца і расце ў роднай па крыві Югаславіі сакаліны партызанскі рух». У гэтых словах гучыць радасць яднання славянскіх сіл, гонар за поспехі народнай барацьбы ў Югаславіі, упэўненасць у хуткім разгроме ворага.

Янка Купала неаднаразова падкрэсліваў думку, што толькі агульнымі намаганнямі мы наблізім хутчэй час перамогі, што ў агні барацьбы загартоўваецца славянскае адзінства. «У грозны час выпрабавання славянскія народы дружна падымаюцца на барацьбу з агульным ворагам, аб'яднаўшыся ў адну вялікую сям'ю, у якой ніхто не прэтэндуе на першынства і главенства... Агульнымі сіламі даб'емся поўнага разгрому фашызму».

У творах Янкі Купалы перыяду Вялікай Айчыннай вайны назіраецца далейшае развіццё характэрных для яго стылю мастацкіх асаблівасцей. Паэт шырока карыста-

еща прыёмамі адухаўлення з'яў прыроды. Вобразы родных беларускіх краявідаў пад пяром мастака набылі пластычнасць дзякуючы метафарычнасці і адухаўленню. «Лясы і пералескі Беларусі апранаюцца штыхамі... У нашай барацьбе з заклітым ворагам ваюе кожны дом, кожнае дрэва, кожны ўзгорак. Каменні ўзняваюцца, каб паразіць ворага, рэкі выходзяць з берагоў, каб патапіць яго, зямля расчыняецца, каб паглынуць яго». Непаўторны купалаўскі лірызм гучыць у пяшчотных бацькоўскіх зваротах: «Жыві ў сваёй сіле і славе, беларускі народ!» — у аптымістычных перакананнях і вывадах: «Зноў будзем шчасце мець і волю», «шчаслівых перамог, свабодны мой народзе».

Лірычнае гучанне, патрыятычная ўзнёсласць, аўтарская эмацыянальнасць дасягаюцца за кошт пералічэння ратных подзвігаў нашага народа ва ўсе перыяды яго гісторыі. «Наша зямля ўкрыта курганамі і магіламі тых, хто калі-небудзь імкнуўся заўладаць ёю і падняволіць сабе наш народ. Ад Оршы і да Брэста, ад Мінска і да Гродна, ад Пінска і да Магілёва — усюды, усюды дзірванюць магілы няпрошаных чужынцаў, якія ішлі сюды як заваёўнікі, а леглі ў магілы парьць зямлю як баязлівыя жулікі і зладзеі.

Па Нёмане і Сожы, па Дняпры і Бярозе, па Дзвіне і Прыпяці, на прыгожым нашым Палессі, на ўрадлівай Случчыне, на азёрнай Полаччыне, на Магілёўшчыне, на Міншчыне, на Навагрудчыне, на Піншчыне — усюды мы маем сляды таго, як клалі свае дурныя голавы ўсе тыя, каму не давала спакою думка ўладаць намі і нашай зямлэй... На векі вечныя яны асуджаны гніць у магілах, а наш народ, правіўшыся з імі, жыві і мацнеў з стагоддзя ў стагоддзе, і жыла, квітнела і красавала родная зямля ва ўсім сваім беларускім харакце».

Паэт-трыбун утварае шэраг устойлівых словазлучэнняў, якія з цягам часу пачалі ўспрымацца як фразеалагізмы: «германскі фашызм — злейшы вораг беларускага народа»; «захопленая зямля — гэта яшчэ зямля не заваяваная»; «круцячы, свет пройдзеш, але назад не вернешся» і інш. Сваю душу і сэрца, усяго сябе Купала аддаў змаганню з ненавісным ворагам.

Лёс твораў Янкі Купалы перыяду Вялікай Айчыннай вайны незвычайны. Вядомы літоўскі паэт А. Венцлава ў сваіх успамінах пісаў: «У першыя ж тыдні вайны ў маскоўскіх газетах з'явіліся гарачыя, поўныя нянавісці да фашысцкіх катаў артыкулы Янкі Купалы. Памятаю, як Саламея Нерыс, прачытаўшы артыкул Янкі Купалы «Нямецкі фашызм — злейшы вораг беларускага народа», адразу ж пераклала яго на літоўскую мову і аднесла на радыё, каб перадаць у акупіраваную фашысцкімі катамі Літву. Паэтэса была захопленая і глыбока ўзрушана словамі вялікага патрыёта і паэта.

Нас, літоўскіх пісьменнікаў, глыбока ўсхваляваў верш Янкі Купалы «Беларускім партызанам».

Пісьменніца Ганна Караваева пры сустрэчы з Купалам (чэрвень, 1942 года) паведаміла, што яго верш «Беларускім партызанам» набыў шырокую вядомасць, яна чула яго ў артыстычным выкананні, чула ў шпіталі з вуснаў байцоў. Пакладзены на музыку кампазітарам Анатолям Багатыровым купалаўскі верш стаў гімнам беларускіх партызан. Народнага мастака СССР Заіра Азгура творы Купалы натхнілі ў час вайны на стварэнне серыі скульптурных партрэтаў партызан (бацькі Міная, дзед Талаша, Міхаіла Сільніцкага і інш.). Народны мастак СССР Міхаіл Савіцкі таксама звярнуўся да творчай спадчыны Купалы, стварыўшы для музея паэта шэраг палотнаў.

Творы Янкі Купалы перыяду Вялікай Айчыннай вайны нясуць чытачу веліч і боль свяшчэннай справядлівай бітвы і беларускага народа за свабоду і незалежнасць.

